

Г. Ф. ХОРУЖИЙ, д-р філос. наук, проф.

(Головне управління внутрішньої політики Адміністрації Президента України, м. Київ)

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ЗЛАМІ ТИСЯЧОЛІТЬ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 5, с. 5–8

Усвідомлення нових реалій світу і адаптація до динамічних змін актуалізують проблеми ідентичності, яка є інтегральною характеристикою суспільства і необхідною передумовою успішного розвитку країни. У процесі глобального змагання економік, культур, наукових і освітніх систем ідентичність все тісніше пов'язана з іміджем держави та конкурентоспроможністю національної продукції. «Для України, — зазначав Президент Л. Д. Кучма у своєму виступі у Верховній Раді України 22 лютого 2000 року, — немає іншого вибору, ніж з ходу включитися у глобальні процеси, зберігаючи та зміцнюючи себе як державу, свою національну ідентичність». У наш час вона формується низкою економічних, соціальних, політичних факторів, різними інформаційними, культурними чинниками.

Підкреслимо, що ідентичність нині, як ніколи раніше, перебуває під впливом суперечливих явищ і конфліктів сучасності, трансформується у силовому полі різноспрямованих тенденцій. Основним критерієм досягнутої ідентичності є широкий консенсус щодо основних цінностей. Він слугує певним гарантом соціально-політичної стабільності, запорукою економічного прогресу і водночас уможлиблює подолання різноманітних викликів поступу цивілізації. Ідентичність — це не тільки самоусвідомлення, а й визначення основних пріоритетів та власних інтересів.

Для нинішнього етапу розвитку нашої країни особливе значення має здатність різних гілок влади спиратися на єдині базові цінності, діяти узгоджено, відповідально і ефективно. Найвагомими цінностями вважаються людська гідність,

свобода, рівність, солідарність, праця, власність, мир і природа. Саме вони закріплені багатьма міжнародно-правовими актами та конституціями переважної більшості держав. Правда, одні й ті самі цінності можуть наповнюватися різним змістом і по-різному трактуватися нормативно-правовими та політичними документами.

Відмінності у внутрішній та зовнішній політиці будь-якої країни нерідко зумовлені специфікою ціннісних орієнтацій, рівнем усвідомлення та послідовністю їх реалізації. Наприклад, у країнах Західної Європи домінують цінності, сформовані на базі християнської етики та ідей просвітництва у межах європейського культурного простору. Зазначимо й те, що в індустріально розвинених країнах часто однаково «ранжируються» і паралельно існують, взаємодоповнюючи одна одну, такі протилежні цінності, як солідарність та індивідуалізм, взаємна підтримка і розрахунок на власні сили.

Багато негараздів нашого буття зумовлені якраз проблемами ідентифікації, соціальної і політичної невизначеності та недостатнім усвідомленням національних інтересів. Ідентифікаційні процеси в Україні ускладнені крахом колишнього заідеологізованого бачення світу та системи цінностей радянського минулого. Отже, мають місце регресії до пройдених історичних етапів з відповідною поведінкою, мисленням, отождоленням з архаїчними образами, символами і цінностями. Іншими словами, частина суспільства, в тому числі еліта, ще не повністю отождолює себе із соціальною спільнотою та національними інтересами держави.

У зв'язку з цим важливим теоретичним і практичним завданням є подальша інтеграція і консолідація українського суспільства, різних соціальних груп та національних меншин на базі основних соціальних, політичних та моральних цінностей. Досить актуальна для нашої країни проблема відновлення української мовно-культурної ідентичності, що досить тривалий період пригнічувалася цілеспрямованою і жорсткою асиміляційною політикою. Водночас розвиток української культури, мови і літератури є нашим внеском у духовну скарбницю Європи і світу. Саме культурно-інтелектуальна самоідентифікація є підґрунтям соціальної консолідації нашого суспільства.

Нинішнє українське суспільство стає все багатоманітнішим і більш плюралістичним, де можуть вільно конкурувати різні погляди та ідеї. Втім, збагачення і насиченість суспільного життя також певною мірою ускладнюють визначення тотожності особистості. Адже людина стоїть перед вибором все більшого розмаїття можливостей, стилів поведінки, матеріальних і духовних благ, послуг. Водночас в умовах глобалізації, масового тиражування певних зразків культури та нав'язування стандартів життя постає реальна загроза зникнення індивідуальних особливостей.

Попри високу динаміку сучасного розвитку та романтичну поспішність частини політичної еліти ідентифікація не є одномоментним актом. Вона потребує необхідних умов і здійснюється тривалим засвоєнням відповідних цінностей, перейманням соціальних ролей, визначенням індивідуальної належності. При цьому індивід співставляє себе, свою спільноту, регіон чи країну з іншими, виявляє позитивні та негативні відмінності. Ідентифікаційні механізми включають як усвідомлення наявних характеристик, так і мрії, ідеї, прагнення, зумовлені як особистими бажаннями, так і жорсткою реальністю сьогодення. Необхідними умовами цього процесу є соціальний оптимізм переважної частини суспільства, політична воля і цілеспрямованість еліти.

Суттєвою вимогою сучасної цивілізації є формування системи цінностей, цілісність і збалансованість якої, власне, й забезпечують адекватну ідентифікацію. Необхідним чинником зміцнення національної ідентичності громадян є престиж держави, її реальний міжнародний вплив, місце у світовій економіці, досягнення науки, освіти і культури, спорту. Зазначимо, що несформована національна ідентичність з невизначеними інте-

ресами не лише стримує розвиток власної країни, а й своєю непередбачуваністю та непослідовністю створює потенційну загрозу стабільності.

Становлення соціальної і політичної ідентичності особистості та спільноти відбувається у різні етапи, проходить крізь протиріччя і конфлікти. Наявні в Україні проблеми ідентичності зумовлені як перебігом подій на пострадянському просторі, так і світовими тенденціями. Очевидно, що прискорений поступ цивілізації наприкінці другого тисячоліття відкриває нові перспективи, окреслює небачені раніше можливості розвитку. Проте все чіткіше виявляються й певні ризики та виклики, що потребують адекватного осмислення.

Адже, з одного боку, відбуваються глибокі структурні зміни в економіці, розвивається світовий ринок, все потужнішими стають міжнародні торговельні та фінансові течії, розширюється співпраця, а з іншого — збільшується нерівномірність розподілу благ у різних регіонах світу, серйозні соціальні розшарування створюють потенційну загрозу стабільності окремих держав.

Адаптація до глобалізованого ринку та жорстока конкуренція висувають перед працюючими нові вимоги. Зайнятість у багатьох сферах потребує все вищої кваліфікації та значного інтелектуального і психічного навантаження. Болючою проблемою багатьох країн сучасного світу залишається безробіття. Характерно, що зростаючий попит на працю разом з прогресом її продуктивності в умовах мікроелектронної революції унеможливають повернення до класичної повної зайнятості. Тому все активніше ставиться питання щодо громадської праці, введення гнучкого скороченого робочого тижня та розширення домашнього господарства.

Суттєві зміни в суспільстві, економіці та соціальній сфері відбуваються під впливом бурхливого розвитку та впровадження новітніх інформаційних технологій. Крім сировини, праці та капіталу вирішальним фактором економічного зростання, або четвертою продуктивною силою, стала інформація. Індустріально розвинені країни перебувають на стадії розвитку, яку все частіше називають суспільством знань та інформації, комунікаційним і телепатичним суспільством.

На зламі тисячоліть людство все більше усвідомлює, що без належних знань і новітніх технологій немає шансів у глобальному змаганні. Зрозуміло, що впродовж життя можна освоїти лише частку наявних досягнень цивілізації. Тому актуальним стає вміння відбирати, систематизо-

увати і використовувати надбання культури, науки і техніки, особливо знання, які швидко оновлюються.

Важливою ознакою нинішнього етапу цивілізації все більше стає мобільність, а основними рисами економіки — прискорення, дематеріалізація, децентралізація та глобалізація. Динамічний прогрес науки і техніки разом із швидкими змінами в суспільстві та доквітлі вимагають критичного осмислення наслідків впровадження нових результатів досліджень. У цьому зв'язку зростає роль моральної відповідальності вчених і політиків за вибір пріоритетів та результати науково-технічного розвитку.

Все більша взаємозалежність держав у сучасному світі, спільне розв'язання проблем на наднаціональному рівні разом із значним впливом транснаціональних компаній частково деформують ідентичність традиційних національних держав. Їх суверенітету певною мірою загрожують і світові інформаційні потоки, використання новітніх телекомунікаційних технологій.

У значно складнішій ситуації перебувають народи, які тільки почали розбудовувати свої нації-держави, а тому з відомою чутливістю ставляться до своєї суверенності та незалежності. Їхнє цілком природне прагнення до самовизначення, ідентифікації та протидію інформаційній і культурній експансії з боку окремих держав дехто розцінює як вияви націоналізму.

Ті ж держави, які давно минули етап свого національного становлення, нині переконують світ у виключно позитивних наслідках глобалізації та перевагах співжиття без кордонів. Правда, й вони, що видно на прикладі європейської інтеграції, не мають наміру втрачати національну ідентичність, традиції та культуру. З огляду на загрозу з боку глобалізаційних процесів вживаються заходи щодо розвитку і захисту національних мов.

У деяких країнах тривають дискусії щодо вибору між національною культурною ідентичністю та “мультикультурним” суспільством. Проте питання створення європейської культури чи мов замість національних, звичайно, не стоїть. Як і раніше, тут глибоко шануються державні символи — герб, прапор, гімн, ставлення до яких є важливим критерієм сформованості національної ідентичності. Також зазначимо, що країни Європейського Союзу, спираючись на свої національні духовні надбання, не протиставляють їх здобуткам інших народів континенту. Мало того, вони прагнуть збагачуватися досягненнями інших націй, спираючись на основні ціннісні орієнтації.

На межі тисячоліть відчутнішим став пошук регіональної ідентичності як відчуття єдності, взаємоналежності населення певної історично сформованої території. Варто нагадати, що в радянському суспільствознавстві поняття “регіон” трактувалося насамперед як економічний район з відповідними природно-географічними, господарськими, фінансовими і кадровими ресурсами. При цьому недооцінювались культурні, етнографічні і мовні особливості.

Здійснення сучасної регіональної політики в Україні потребує врахування як вітчизняних особливостей, так і європейського досвіду, зокрема розподілу повноважень, відповідальності, врегулювання спірних питань, збирання податків, бюджетних витрат, дотування певних регіонів тощо. Ці та інші проблеми у країнах ЄС розв'язують на тлі посилення ролі регіонів як економічних і політичних суб'єктів. Зростання їх значущості зумовлене глобальними структурними економічними змінами та частковою втратою національними державами своїх функцій, які вони передають європейським і міжнародним організаціям.

У Європі процеси регіональної ідентифікації, як відомо, відбуваються з різною силою. У деяких країнах має місце історично, етнічно, культурно чи економічно зумовлений регіоналізм, який підтримується сепаратистськи орієнтованими рухами. Водночас у багатьох інших країнах такі тенденції практично відсутні. Здійснення ідентифікаційних стратегій за принципом “мислити глобально, діяти локально” уможливорює конструктивний діалог і розв'язання загальнодержавних та місцевих проблем у руслі основних світових тенденцій.

Помітним явищем останніх років є розширення міжрегіональної співпраці у контексті європейської інтеграції, що не спрямована на знищення особливостей окремих країн та регіонів континенту. Така тенденція дозволяє гармонізувати різні елементи свідомості та поведінки, зберігати культурні особливості, узгоджувати інтереси і поглиблювати взаєморозуміння.

Досвід економічно розвинених країн світу цікавий також ефективним поєднанням активної експортної політики та вмінням захищати національні ринки. Просування продукції на зарубіжні ринки, як правило, супроводжується цілеспрямованими інформаційно-культурними акціями, поширенням відповідних цінностей, формуванням серед населення позитивного ставлення до країни-імпортера. Для успішного відстоювання національних інтересів у наш час потрібна постійна

координація економічної діяльності та внутрішньої і зовнішньої політики.

Забезпечення випереджаючого розвитку української економіки, помітних позитивних зрушень у соціальній сфері, суттєве піднесення рівня життя людей також потребують подальшої консолідації суспільства. Значно більшої підтримки заслуговують молоді таланти, керівники владних структур, підприємці, діячі культури та мистецтва, талановиті спортсмени, які прагнуть до самореалізації, мають високі досягнення і своєю працею та переконаннями служать національній ідентифікації суспільства і сприяють зміцненню міжнародного авторитету держави.

Зміцнення національної ідентичності залежатиме, зокрема, від того, наскільки позитивні здо-

бутки у різних сферах життя набудуть достатнього поширення і стануть потужним мотиваційним і об'єднуючим фактором для різних верств населення. У свою чергу подальша структуризація та консолідація суспільства слугуватимуть послідовності державної політики.

Передумовою подолання фрагментарності, антисистемності і контрпродуктивності діяльності влади та консолідації суспільства є дотримання основних цінностей, визначених Конституцією України, усіма учасниками політичного процесу. Такий підхід дає змогу вести конструктивний діалог між владою і суспільством, різними політичними силами та партійними лідерами щодо об'єднуючої мети і практичних завдань розвитку України у новому столітті.